

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-7-71-29>

УДК 334.724.012.44.(477)

Ковалевська А.В., Нечипоренко Я.С.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПІДПРИЄМНИЦТВО НА БАЗІ ГРОМАДИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Стаття присвячена визначенню понять соціального підприємництва та підприємництва на базі громади, їх рис, характеристик, особливостей і відмінностей одне від одного та від традиційного (класичного) підприємництва. Наукова розробка цього питання є актуальною у зв'язку з реформою децентралізації, що відбувається в Україні, і, відповідно, з пошуком ефективних засобів розвитку підприємництва в об'єднаних територіальних громадах задля забезпечення їх стійкого зростання. Проаналізовано науковий доробок з цих питань як закордонних дослідників, так і вітчизняних науковців. Встановлено, що хоча в українській науковій літературі поняттю соціального підприємництва в останні роки почала приділятися достатня увага, але підприємництво на базі громади, як окреме поняття, з нього не виділяється. Визначено, що підприємництво на базі громади в кожній країні, або ж регіоні чи місцевості визначається своїми регіональними особливостями, розвиток цього поняття для реалій України набуває важливого значення. В роботі представлено ключові відмінні та об'єднуючі риси трьох видів реалізації підприємницької активності, які досліджуються. Зроблено висновок щодо актуальності та нагальності розробки методичних засад розвитку підприємництва на базі територіальних громад як важливої передумови підвищення економічної життєздатності та стабільності місцевих громад.

Ключові слова: соціальне підприємництво, підприємництво на базі громади, традиційне підприємництво, об'єднані територіальні громади, місцевий розвиток.

Kovalevska Alla, Nechiporenko Yaroslav
Kharkiv V.N. Karazin National University

COMMUNITY BASED ENTREPRENEURSHIP AS A SPECIAL TYPE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Summary. The article is devoted to defining the concepts of social entrepreneurship and community based entrepreneurship, their characteristics, common features and differences from one another and from traditional (classical) entrepreneurship. The scientific development of this issue is relevant to the decentralization reform taking place in Ukraine and, accordingly, to the search for effective means of developing entrepreneurship in the united territorial communities to ensure their sustainable growth. The scientific achievements on these issues of both foreign researchers and domestic scientists have been analyzed. From the analysis of publications on the topic, it turns out that community-based entrepreneurship and social entrepreneurship are related concepts, but social entrepreneurship is a more general concept than community-based entrepreneurship with a specific focus within territorial communities. At the same time, community-based entrepreneurship must be distinguished from traditional entrepreneurship as an activity to maximize profit. The article discusses the feasibility of legislative regulation of the concept of social entrepreneurship in Ukraine. It is established that although the notion of social entrepreneurship in recent years has received considerable attention in the Ukrainian scientific literature, community based entrepreneurship, as a separate concept, is not distinguished from it. It is determined that community-based entrepreneurship in each country, region or locality is determined by its national, regional or local characteristics, and the development of this concept is important for the realities of Ukraine. The paper presents the key distinctive and unifying features of the three types of entrepreneurial activity that are being explored. The conclusion is made on the relevance and urgency of the development of methodological foundations for the entrepreneurship development on the basis of territorial communities as an important prerequisite for improving the economic viability and stability of local communities.

Keywords: social entrepreneurship, community-based entrepreneurship, traditional entrepreneurship, united territorial community, local development.

Постановка проблеми. Розвиток малих і середніх підприємств є одним із ключових чинників, що вирішують питання забезпечення соціально-економічних аспектів зростання багатьох країн. Численні дослідження доводять, що внесок цих підприємств в економічне зростання є значним, це стосується як розвинених країн, так і країн, що розвиваються, а також окремих регіонів, міст, поселень. Реформа децентралізації, яка відбувається в нашій країні, актуалізує питання забезпечення соціально-економічного розвитку міст, поселень, об'єднаних територіальних громад. Одним із важливих завдань у даному контексті постає пошук та реалізація шляхів розвитку підприємництва для підвищення еко-

номічної життєздатності та стабільності місцевих громад. Маємо констатувати, що підприємницькі структури на сьогодні власними податками забезпечують основні джерела розвитку місцевих громад – питома вага єдиного податку в структурі місцевих податків та зборів становить 40,5% і 40,6% відповідно у 2015 та у 2016 рр. Крім того, темп зростання абсолютних сум сплаченого єдиного податку у 2017 р., порівняно з 2016 роком становить 42,3% в бюджетах об'єднаних територіальних громад, а в цілому у місцевих бюджетах України – 39,3% [1]. Отже розвиток підприємницьких структур безпосередньо обумовлює стан і рівень розвитку тієї територіальної громади, до бюджету якої зараховуються податкові збори;

ріст кількості та зростання ефективності господарювання підприємницьких структур є одним із вагомих чинників реалізації стратегічних і тактичних завдань стійкого розвитку міст, поселень, об'єднаних територіальних громад. За останні сорок років з'явилися і набувають все більшого значення такі нові види підприємництва як соціальне підприємництво і підприємництво на базі громади, які безпосередньо пов'язані з місцевим розвитком. В той же час в українській науковій літературі якщо соціальному підприємництву дослідники почали приділяти увагу, то поняття підприємництва на базі громади, як окреме не виділяється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Маємо констатувати, що налічується доволі велика кількість наукових робіт та прикладних досліджень, які доводять значущість підприємницької активності задля забезпечення розвитку соціально-економічних систем різних рівнів. Все більше уваги фахівців приділяється саме діагностиці впливу суб'єктів підприємницької діяльності на рівень розвитку міст. Серед вітчизняних науковців, які приділяють увагу даним проблемам доцільно виділити В.Б. Родченко [2; 3; 4], О.А. Карлову [5; 6], Л.І. Воротіну [7], Т.І. Балановську та О.П. Гоголю [8], А.В. Ковалевську [9] та ін. У той же час, закордонні фахівці наголошують, що місцевий розвиток залежить не лише від загального рівня підприємницької активності, а й від особливих видів здійснення підприємницької діяльності – від рівня розвитку соціального підприємництва та підприємництва на базі громади. Доходимо висновку, що доцільно вивчити специфічні риси та особливості даних видів підприємницької діяльності.

Сутність, ознаки та особливості соціального підприємництва досліджуються в роботах закордонних та вітчизняних вчених, серед яких Z. Hamid [17], Z. Hengchao [17], J. Mair [10], I. Marti [10], S. Mhd-Sarif [17], A.T. Pierre [11, 27], M. Uddin [22], М.В. Волкової [15], Н.Р. Голуб'як [25], Н.М. Горішної [12], О.В. Довгаль [14], О.Б. Кіреєвої [21], С. Сергієнко [13], О.В. Сотули [24], А.В. Толстової [13], В.С. Шевченко [15] та інших. Підприємництво на базі громади досліджується в роботах таких фахівців як L. Bassano [39], K.L. Bierman [30], A. Cardow [33], J.D. Coie [30], L.P. Dana [40], K.A. Dodge [30], Friedrichs von Y. [27], M.T. Greenberg [30], R. Harding [26], Y.V. Ivanova [36], H. Johnstone [32], C. Kalantaridis [35], D. Lionais [32], J.E. Lochman [30], J. McConnon [39], R.J. McMahon [30], T.J. Nechyba [29], J.A. Nottingham [28], S. Parwez [37], A.T. Pierre [27], A. Purusottama [38], V. Ratten [40], R.P. Strauss [29], E.P. Stræte [31], M.C. Torri [34], T. Trilaksono [38], J. Wincent [27].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підприємництво на базі громади, як і соціальне підприємництво завжди має регіональні властивості. Проте, незважаючи на очевидну необхідність, вітчизняних досліджень з виокремленням поняття підприємництва на базі громади немає. Аналіз співвідношення видів підприємництва: традиційного підприємництва, соціального підприємництва та підприємництва на базі громади частково присутній в наукових роботах, але не зібраний в одне ціле.

Метою даної роботи є визначення поняття підприємництва на базі громади і його основних рис, а також зв'язку цього поняття з соціальним і традиційним (класичним) підприємництвом. Отже ключовими завданнями дослідження є:

- аналіз фахових закордонних робіт з метою з'ясування сутності соціального підприємництва і підприємництва на базі громади;
- виділення специфічних характеристик та рис даних видів підприємницької активності.

Основні результати дослідження. Соціальне підприємництво в Україні є доволі новим видом бізнесу, який виник на початку 2000-х років, тоді як у європейських країнах і США цей вид діяльності стали відрізняти з 80-х років ХХ століття. Соціальне підприємництво відрізняється від традиційного (класичного) підприємництва тим, що надає більший пріоритет створенню соціальних цінностей через задоволення соціальних потреб, або ж на їх задоволення витрачається значна частка прибутку від діяльності.

Досліджуючи сутність соціального підприємництва J. Mair, I. Marti [10] наголошують, що даний вид підприємницької діяльності спрямований на реалізацію:

- 1) діяльності з пошуку альтернативних стратегій фінансування та схем управління, які дозволяють неприбутковим організаціям створювати соціальну цінність;
- 2) соціально відповідальну практику комерційного бізнесу;
- 3) соціального підприємництва як засіб зняття соціальних проблем і прискорення розвитку суспільства.

На нашу думку такий підхід до визначення сутності соціального підприємництва об'єднує в собі зовсім різні напрямки та види практичної діяльності. У той же час, представлені напрямки доповнюють, а не конкурують одне з одним. Автори запропонували визначення соціального підприємництва як процесу, який передбачає інноваційне використання та комбінацію ресурсів для досягнення можливостей вирішення соціальних потреб і, отже, сприяння розвитку суспільства. Цікавою та важливою є точка зору представлена в роботі А.Т. Pierre «дослідження соціального підприємництва розкидані, не дотримуючись жодної конкретної моделі, і розглядають широкий спектр питань проблем соціального підприємництва з різних точок зору» [11]. Схожа точка зору представлена в роботах вітчизняних дослідників Н.М. Горішної, А.В. Толстової, С.Сергієнко [12; 13], де наголошено на наступних наявних рисах соціального підприємництва, як: наявність місії соціального спрямування, інноваційність, необхідність взаємодії громадськості, влади та бізнесу, колективна форма власності.

Проведений аналіз джерел інформації дозволяє систематизувати основні виклики перед суспільством, які вирішує соціальне підприємництво:

- соціальна підтримка незахищених верств населення (наприклад, люди з обмеженими можливостями, групи ризику, ВІЛ-позитивні люди, біженці та інші малі групи) [14; 15];
- підтримка підприємницької діяльності (наприклад, інформаційно-консультативні агентства для підприємців [16], інтернет-портали з мікрокредитування, підприємства із дослідження ринку);

– альтернативний підхід до вирішення соціальних проблем, які є прерогативою державного управління (наприклад, забезпечення стерилізованого водою, низька вартість операцій з катаракти, вакцинація [17], веб-портал «Громадський проект» [18]);

– соціально-орієнтований бізнес (наприклад, приватний гомеопатичний кабінет [19], приватний кабінет з психологічної допомоги [20], спортзали).

Відмінність соціального від традиційного підприємництва полягає в тому, що традиційне підприємництво керується перш за все загальними принципами ведення бізнесу, в той час як соціальні підприємці завжди враховують національні, регіональні, або ж місцеві особливості. З цієї причини зарубіжний досвід важливий, але недостатній для розвитку соціального підприємства в Україні.

Закони, які регулюють діяльність соціальних підприємців у Західній Європі з'явилися у 90-х роках ХХ століття, в країнах Східної Європи та прибалтійських країнах – на початку 2000-х років. В українському законодавстві на даний час нормативних документів, які б врегульовували питання соціального підприємства не має. Ця обставина з точки зору деяких вітчизняних авторів [14; 15; 21] є негативним чинником для розвитку соціального підприємства, що веде до термінологічної невизначеності, в той же час інші дослідники [13] вважають це позитивним фактором, що розширює можливості для соціального підприємства. Підтвердження цієї тези можна знайти у роботах зарубіжних авторів. Наприклад, M. Uddin з співавторами [22] досліджують, як громадські установи, такі як приватний сектор, міжнародні установи, фонди та місцеві громади, поступово перейшли від залежності від зовнішнього фінансування до моделі соціальних підприємств. У зв'язку зі збільшенням попиту на основні послуги у віддаленій долині Хунза на півночі Пакистану державний сектор не міг їх задовольнити в повній мірі. Постачальники послуг: Комітет з питань охорони навколишнього середовища Хунза, комунальна компанія Хунза та послуги з розвитку дитинства Хайдерабадської сільської підтримки отримали підтримку від багатьох учасників – місцевих організацій громадянського суспільства, агентств Мережі розвитку Ага Хана, включаючи Програму підтримки сільських районів Ага Хана, а в деяких випадках і від державних установ, але послуги в кінцевому підсумку надаються через приватний сектор з платою за обслуговування.

Не всі провідні країни мають такий закон. За словами Ніколаса Мурігу, засновника платформи для соціальних підприємців «KalmarCoworkingspace» зі Швеції, шведський уряд спеціально не прийняв визначення, що таке соціальне підприємництво, адже якби було прийнято чітке визначення, це було б підставою виключити ряд підприємств з категорії соціального бізнесу і вони б вже не працювали як соціальний бізнес [23]. Карел Вандерпуртен, представник Генерального директорату з питань внутрішнього ринку, промисловості, підприємства і МСБ Представництва ЄС в Україні, вважає, що введення спеціального терміну та чіткі критерії соціального підприємства не потрібні в Україні,

тому що це може стати обмеженням для соціальних підприємців певним колом галузей, напрямів і формами роботи [23].

Соціальне підприємництво відіграє особливу роль в кризові періоди, оскільки це періоди загострення соціальних проблем, виконуючи функції адаптації до кризових умов [24; 25]. Статистика свідчить про порівнянну значущість соціального підприємства і традиційного підприємства. Наприклад, Глобальний моніторинг підприємства у Великобританії за 2003 р. показав, що частка дорослого населення Великобританії, пов'язана з соціальним підприємництвом, трохи вища, ніж у комерційному підприємстві [26].

Отже, у підсумку наголошуємо, що соціальне підприємництво це напрямок підприємства, який постійно розширюється і включає в свою орбіту весь спектр діяльності, пов'язаний із вирішенням соціальних проблем та соціальною підтримкою населення, а також підприємства і враховує в своїй діяльності регіональні, або ж місцеві особливості.

Проте в світовій науковій літературі поряд з поняттям *social entrepreneurship* (соціальне підприємництво) практично одночасно з'явилося поняття *community-based entrepreneurship*, що означає підприємництво на базі громади, які частіше не розділяються, а ототожнюються одне з одним. Незважаючи на безперечне значення для регіональної політики і практики, визначення і дослідження підприємства на базі громади в світовій науковій літературі розвивалося дуже повільно, хоча перша наукова робота з цієї сфери дослідження, як зазначається у [27], розпочалася з статті Nottingham, яка з'явилася у 1975 р. і була зосереджена на проблемі впровадження підприємства на базі громади в програмі сільського розвитку [28]. Але дійсно бурхливий розвиток цієї галузі відбувається з 2000-х років. В роботі T.J. Nechyba и R.P. Strauss [29] оцінюється вплив місцевих податків і інших факторів на вибір діяльності підприємцями у громадах, K.L. Bierman з співавторами зосереджують увагу на місцевих чинниках, які можуть впливати на сільські програми [30], E.P. Stræte розглядає місцеві підприємницькі можливості як важливі фактори для інновацій та виробництва в місцевих громадах [31], H. Johnstone та D. Lionais показують, що умови у бідних громадах обмежують можливості для традиційного розвитку, але це не стосується підприємницької діяльності [32], в статті A. Cardow обговорюється роль внутрішнього туризму в економічному відновленні віддалених територій (Чатемські острови) [33], M.C. Torri визначає, що традиційні концепції підприємства та економічного розвитку не працюють в контексті інвестування в депресивних регіонах, таких як місцеві громади в країнах, що розвиваються, а також, що інший підхід до підприємства, такий як підприємницька діяльність на базі громади, може бути значущим для політиків та практиків, з огляду на зростаючий інтерес до підприємства та сталого розвитку як інструментів місцевого розвитку [34], C. Kalantaridis показує, як невеликі міста та сільські райони інтегруються в міжнародні виробничі мережі та наслідки цих зовнішніх впливів [35], Ю.В. Іванова досліджує підприємницьку ді-

яльність у недружньому середовищі з фокусом на Білорусі [36], S. Parwez визначає детермінанти, що призводять до формування, складу, функціонування та пропозиції підприємницької діяльності на базі громади в маргінальному співтоваристві (мусульманські громади в Індії) [37], A. Purusottama з співавторами вивчають ефективність програм для розвитку підприємництва на базі громади у сільських громадах, які розробляють, реалізують та супроводжують університети Індонезії [38], L. Bassano і J. McConnon досліджують діяльність та вплив мікро-підприємницької мережі Down East (DEMN), альянсу трьох організацій з місіями економічного розвитку у створенні високоефективних освітніх програм для сільських підприємців у штаті Мен, США [39].

Даний перелік свідчить про те, що підприємництво на базі громади є складним та багатомірним явищем. В той же час в цих дослідженнях точно не визначається, що таке підприємництво на базі громади і як воно пов'язане з традиційним підприємництвом чи відмінне від неї. Ratten і Dana визначають підприємництво на базі громади як ключову частину суспільного життя корінних народів, завдяки якому громади можуть розвивати свій соціальний і культурний капітал для сприяння економічній активності [40]. У. Friedrichs з співавторами характеризує підприємництво на базі громади як явище, яке має місцеву основу і охоплює некомерційні організації, місцеві підприємства, приватні особи, проекти та мережі, орієнтовані на громаду, які разом чи окремо прагнуть створити стабільну та процвітаючу громаду, працюючи з нею у вирішенні проблем та підвищенні її соціально-економічної цінності [27].

В роботі [27] також окреслюється коло питань, які ставляться в рамках досліджень з підприємництва на базі громади:

- впровадження інноваційних ідей у підприємницькій діяльності, інновації продуктів і послуг;
- створення соціальних пільг для громад у таких сферах як планування охорони здоров'я, зайнятості та освіта;
- створення довготривалих кооперативних та спільних відносин на території громади, організація товариств та установ, партнерств, підвищення ефективності управління;
- розвиток процесів, за допомогою яких створюються нові підприємства в межах існуючої соціальної структури, питання підвищення соціального капіталу, розвитку політики, мереж і сталого розвитку;
- здатність створювати нові робочі місця за допомогою розвитку малого бізнесу, самозайнятості;
- реалізація програм розвитку в сільській місцевості – зменшення бідності, розширення прав і можливостей, культурні чинники, економічна діяльність;
- співпраця між державним і приватним секторами.

Наголосимо, що важливого значення в Україні набуває соціальне підприємництво і підприємництво на базі громади у зв'язку з реформою децентралізації, даючи можливість створеним об'єднаним територіальним громадам як знайти нові підходи до самофінансування, так і забез-

печити соціальний розвиток громад. Вітчизняні дослідники відмічають важливість соціального підприємництва у контексті впровадження адміністративно-територіальної реформи [12], вирішення проблем громад, які ігнорують приватний сектор [21], як чинника підвищення господарського потенціалу регіональних соціально-економічних систем [14], соціальне підприємництво визнається особливо дієвим в контексті місцевої громади [13], але поняття підприємництва на базі громади як самостійне не виділяється.

В той же час у вітчизняних наукових роботах, в яких досліджується мале і середнє підприємництво у контексті територіальних громад відсутнє відокремлення підприємництва на базі громади від традиційного підходу до бізнесу, як діяльності виключно з метою максимізації прибутку. Досліджуючи сутність, особливості та специфіку традиційного підприємництва, соціального підприємництва та підприємництва на базі громади, доходимо висновку, що:

- по-перше, спостерігаються суттєві ототожнюючі риси соціального підприємництва та підприємництва на базі громади;
- по-друге, традиційне підприємництво має критичні концептуальні відмінності від соціального підприємництва і підприємництва на базі громади;
- по-третє, підприємництво на базі громади і соціальне підприємництво – це пов'язані поняття, адже вони створюють соціальні вигоди для населення, але соціальне підприємництво є більш загальною концепцією, ніж підприємництво на базі громади, яке має специфічну спрямованість діяльності в межах територіальних громад.

Отже, з одного боку підприємництво на базі громади є однією з складових поняття соціального підприємництва, з другого боку воно не підпадає під класичне визначення підприємництва, як такого, так як має все ж таки вектор суспільної користі для конкретної громади.

Проведений аналіз дозволяє представити авторську точку зору щодо визначення сутності та специфіки означених видів реалізації підприємницької активності. Схематично співвідношення соціального підприємництва, підприємництва на базі громади і традиційного поняття підприємництва показано на рис. 1.

Маємо відзначити, що можна виділити найбільш загальні риси, що об'єднують різні види підприємництва. Так саме використання класичних принципів ведення бізнесу (пошук цільових ринків, задоволення потреб представників цих ринків, максимізація прибутку) об'єднує класичне підприємництво і підприємництво на базі громади.

У свою чергу, спрямування на вирішення саме соціальних проблем поєднує соціальне підприємництво із підприємництвом на базі громади.

Досвід розвинених країн останніх сорока років показує ефективність підприємництва на базі громади в умовах структурних змін в економіці цих держав щодо їх просторової складової [41]. Підприємництво на базі громади є також механізмом, за допомогою якого, європейські країни вирішують проблеми відтоку населення з сільських районів у великі міста, особливо молоді, проблеми зменшення соціальних послуг в сільських районах, таких як охорона здоров'я, школи,

Рис. 1. Співвідношення різних видів реалізації підприємницької активності

Джерело: розробка авторів

банки та ремонт доріг. Сталий розвиток місцевих громад потребує інноваційних ідей, розробки можливих рішень у вигляді програм, продуктів, сервісів, залучення нових індивідуальних практик, які набувають більш релевантного значення в рамках підприємництва на базі громади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На рівні урядів європейських країн визнано здатність соціального підприємництва та підприємництва на базі громади трансформувати на регіональному і місцевому рівні суспільство у напрямі уникнення кризових соціально-економічних явищ та стабільного розвитку в умовах нових глобальних тенденцій. Про це свідчить підтримка цих напрямів в рамках таких великих європейських програм як Europe-2020 і OECD.

Проте в наукових дослідженнях щодо регіонального розвитку в Україні поняття підприєм-

ництва на базі громади відсутнє. Відповідні соціально-економічні процеси досліджуються в рамках поняття соціального підприємництва. Ця обставина затримує науковий аналіз підприємницької діяльності в об'єднаних територіальних громадах, що є чи не найважливішим чинником їх фінансової спроможності. Саме ці питання є напрямком подальших наукових досліджень авторів.

Визначення підприємництва на базі громади в умовах України повинно наповнитися новим змістом, актуальним для українських реалій, що дасть поштовх для кращого використання потенціалу підприємництва для соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад, а також для формування в громадах середнього класу, без чого неможливий сталий регіональний розвиток.

Список літератури:

1. Казюк Я., Венцель В. Об'єднані громади більш мотивовані нарощувати місцеві податки та збори, – висновки експертів. 26.10.2017. *Gov.ua. Державні сайти України. Децентралізація дає можливість*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/7402> (дата звернення: 15.07.2019).
2. Родченко В.Б., Проскурня С.С. Методический подход к оценке уровня развития территорий региона (на примере Харьковской области). *Економіка и управление*. 2010. № 3–4. С. 39–43.
3. Родченко В.Б. Асиметрія процесів соціально-економічного розвитку національної економіки та її регулювання. *Вісник Харківського університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1068. С. 100–106.
4. Родченко В.Б. Методологія регулювання соціально-економічного розвитку міських комплексів України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Харків 2012. Харківська національна академія міського господарства. 453 с. URL: <http://www.mydisser.com/search.html> (дата звернення: 24.07.2019).
5. Карлова О.А., Гуляк Р.Е. Функціонування міста як складної соціально-економічної системи. *Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник*. 2008. № 80. С. 3–11. URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/2132/2117> (дата звернення: 30.07.2019).
6. Карлова О.А., Гуляк Р.Е. Сталий розвиток міського господарського комплексу та системи життєзабезпечення міст. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2008. №3 (27). С. 426–431.
7. Воротіна Л.І. Можливості збереження підприємств сектору малого бізнесу економіки України. URL: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2009_19/zb19_05.pdf (дата звернення: 25.07.2019).

8. Балановська Т.І., Гоголя О.П., Тужик К.Л. Особливості функціонування малого підприємництва в Україні. *Інноваційна економіка*. 2012. № 8. С. 22–31.
9. Ковалевська А.В., Поспелов О.В. Тенденції розвитку малих підприємств харківської області. *Бізнес-Інформ*. 2012. № 2. С. 93–98.
10. Mair J., Marti I. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. 2006. Vol. 41 (1). P. 36–44.
11. Pierre A.T. The influence of wicked problems on communitybased entrepreneurship in rural Sweden. Department of Economic Science & Law Mid Sweden University. Thesis for the degree of Doctoral, Östersund 2017. Mid Sweden University, Sundsvall, Sweden, 2017. 116 p. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1149570/FULLTEXT02.pdf> (дата звернення: 4.11.2018).
12. Горішна Н.М. Феномен соціального підприємництва: сутність і критерії. *Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2 (39). С. 58–61.
13. Толстова А.В., Сергієнко С. Розвиток соціального підприємництва в Україні: проблеми і можливості. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 384–391.
14. Довгаль О.В. Проблеми розвитку соціального підприємництва. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2014. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2666> (дата звернення: 4.02.2019).
15. Волкова М.В., Шевченко В.С. Роль соціального підприємництва у забезпеченні сталого розвитку України. *Журнал «Соціальна економіка»*. 2016. Том 51, № 1. С. 25–29.
16. Полякова К. Ярмоленко І.: «Ми працюємо з інформацією та створюємо дієві комунікаційні програми». *Ресурсний центр Гурт. Рецепти успіху*. URL: https://gurt.org.ua/recipes_success/27734 (дата звернення: 23.03.2019).
17. Hamid Z., Hengchao Z., Mhd-Sarif S. Economic Theories of Social Entrepreneurship. *International Journal of Accounting, Finance and Business (IJAFB)*. 2017. 2 (6). P. 110–122.
18. Моша А. Про стан впровадження громадського (партиципаторного) бюджету в Сумах. *Ресурсний центр Гурт. Статті*. URL: <https://gurt.org.ua/articles/49416> (дата звернення: 24.03.2019).
19. Полякова К. Алевтина Рекрученко: «Моя місія – допомагати людям зберігати та примножувати їхнє здоров'я». *Ресурсний центр Гурт. Рецепти успіху*. URL: https://gurt.org.ua/recipes_success/28276 (дата звернення: 24.03.2019).
20. Полякова К. Людмила Проценко: «Бізнес не тільки забезпечує мене матеріально, але й дозволяє бути самодостатньою». *Ресурсний центр Гурт. Рецепти успіху*. URL: https://gurt.org.ua/recipes_success/28410 (дата звернення: 24.03.2019).
21. Кіреєва О.Б. Соціальне підприємництво як інструмент державної соціальної політики. URL: [www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf). (дата звернення: 4.02.2019).
22. Uddin M., Ahmed M., Khan N. Provision of basic services in the Hunza Valley: Transition from social mobilization to social entrepreneurship. *Enterprise Development & Microfinance*. 2010. 21 (3). P. 216–228.
23. Романюк А. В Україні хотят развивать социальное предпринимательство. *Сегодня*. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/v-ukraine-hotyat-razvivat-socialnoe-predprinimatelstvo-1226206.html> (дата звернення: 27.02.2019).
24. Сотула О.В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2013. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1988> (дата звернення: 04.02.2019).
25. Голуб'як Н.Р. Соціальне підприємництво як механізм вирішення соціально-політичних проблем. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 2. С. 16–20. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7341/Golubyak%20SPACE%202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 26.07.2019).
26. Harding R. Social Enterprise the New Economic Engine. *Business Strategy Review*. 2004. 15 (4). P. 39–43.
27. Friedrichs von Y., Pierre A., Wincent J. Entrepreneurship in Society: A Review and Definition of Community-Based Entrepreneurship Research. URL: <https://www.researchgate.net/publication/300041850> (дата звернення: 25.03.2019).
28. Nottingham J.A. Solving community entry problems: Flotsam and jetsam. *Professional Psychology: Research & Practice*. 1975. 6 (3). P. 299–309.
29. Nechyba T.J., Strauss R.P. Community choice and local public services: A discrete choice approach. *Regional Science & Urban Economics*. 1998. 28 (1). P. 51–73.
30. Bierman K.L., Coie J.D., Dodge K.A., Greenberg M.T., Lochman J.E., McMahon R.J. Implementing a comprehensive program for the prevention of conduct problems in rural communities: The fast track experience. *American Journal of Community Psychology*. 1997. 25 (4). P. 493–514.
31. Stråte E.P. Innovation and changing “worlds of production”: Case-studies of Norwegian dairies. *European Urban & Regional Studies*. 2004. 11 (3). P. 227–241.
32. Johnstone H., Lionais D. Depleted communities and community business entrepreneurship: Revaluing space through place. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2004. 16 (3). P. 217–233.
33. Cardow A. Indigenous tourism operators: The vanguard of economic recovery in the Chatham Islands. *International Journal of Entrepreneurship & Small Business*. 2010. 10 (4). P. 484–498.
34. Torri M.C. Community entrepreneurship among lower castes in India: A grassroots contribution towards poverty alleviation and rural development under conditions of adversity and environmental uncertainty. *Journal of Developmental Entrepreneurship*. 2009. 14 (4). P. 413–432.
35. Kalantaridis C. Between the community and the world market: Garment entrepreneurs in rural Greece. *Entrepreneurship & Regional Development*. 1997. 9 (1). P. 25–44.
36. Ivanova Y.V. Belarus: entrepreneurial activities in an unfriendly environment. *Journal of East-West Business*. 2004. 10 (4). P. 29–54.
37. Parwez S. Community-based entrepreneurship: evidences from a retail case study. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2017. 6:14. URL: <https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-017-0074-z> (дата звернення: 09.03.2019).
38. Purusottama A., Trilaksono T. Community-based entrepreneurship: a community development model to boost entrepreneurial commitment in rural micro enterprises. *Jurnal Ilmiah Manajemen*. 2018. Volume 8. No.2. P. 429–448. URL: <https://www.researchgate.net/publication/326912365> (дата звернення: 9.03.2019).
39. Bassano L., McConnon, J. Strategic Partnerships That Strengthen Extension's Community-Based Entrepreneurship Programs: An Example from Maine. *Journal of Extension*. 2011. Volume 49. Number 5. URL: <https://www.joe.org/joe/2011october/a3.php> (дата звернення: 10.03.2019).

40. Ratten V., Dana L.-P. Indigenous food entrepreneurship in Australia: Mark Olive 'Australia's Jamie Oliver' and Indiegearth. *Int. J. Entrepreneurship and Small Business*. 2015. Vol. 26. No. 3. P. 265–279. URL: https://www.researchgate.net/publication/283867965_Indigenous_food_entrepreneurship_in_Australia_Mark_Olive_'Australia's_Jamie_Oliver'_and_Indiegearth (дата звернення: 27.10.2018).
41. Building more and better jobs. How the OECD's Local Economic and Employment Development (LEED) Programme can help. URL: <http://www.oecd.org/employment/leed/OECDLEEDBOOKLET2012lowresII.pdf> (дата звернення: 28.04.2019).

References:

1. Kazyuk Ya., Vencel V. (2017). Ob'yednani gromady bilsh motyvovani naroshhuvaty miscevi podatky ta zbory, – vysnovky ekspertiv [The united communities are more motivated to increase local taxes and fees, – experts' conclusions]. *Gov.ua. Derzhavni sajty Ukrainy. Decentralizaciya dnye mozhlyvosti*. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/7402> (accessed 15 July 2019).
2. Rodchenko V.B., Proskurnya S.S. (2010). Metodicheskyj podhod k ocenke urovnya razvytyya terrytorij regyona (na prymerе Хarkovskoj oblasti) [Methodical approach to assessing the level of development of the territories of the region (on the example of the Kharkiv region)]. *Economics and management*, no. 3–4, pp. 39–43.
3. Rodchenko V.B. (2013). Asymetriya procesiv socialno-ekonomichnogo rozvytku nacionalnoyi ekonomiky ta yiyi reguluvannya [Asymmetry of the processes of socio-economic development of the national economy and its regulation]. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv University*, no. 1068, pp. 100–106.
4. Rodchenko V.B. (2012). Metodologiya reguluvannya socialno-ekonomichnogo rozvytku miskyx kompleksiv Ukrainy [Methodology of regulation of social and economic development of urban complexes of Ukraine]. (Dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of economic sciences). Xarkiv: Xarkivska nacionalna akademiya miskogo gospodarstva. Available at: <http://www.mydisser.com/search.html> (accessed 24 July 2019).
5. Karlova O.A., Gulyak R.E. (2008). Funkcionuvannya mista yak skladnoyi socialno-ekonomichnoyi systemy [Functioning of city as difficult socio-economic system]. *Kommunalnoe khozaystvo gorodov: nauchno-texnycheskyy sbornyk*, no. 80, pp. 3–11. Available at: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/2132/2117> (accessed 30 July 2019).
6. Karlova O.A., Gulyak R.E. (2008). Stalyj rozvytok miskogo gospodarskogo kompleksu ta systemy zhytlyzabezpechennya mist [Steady development of municipal economic complex and system of life-support of cities]. *Chasopys Xmelnyckogo universytetu upravlinnya ta prava "Universytetski naukovy zapysky"*, vol. 3 (27), pp. 426–431.
7. Vorotina L.I. (2009). Mozhlyvosti zberezhennya pidpryyemstv sektoru malogo biznesu ekonomiky Ukrainy [Possibilities of maintenance of enterprises to the sector of small business of economy of Ukraine]. Available at: http://tpe.econom.univ.kiev.ua/data/2009_19/zb19_05.pdf (accessed 25 July 2019).
8. Balanovska T.I., Gogulya O.P., Tuzhyk K.L. (2012). Osoblyvosti funkcionuvannya malogo pidpryyemnyctva v Ukraini [Features of functioning of small entrepreneurship are in Ukraine]. *Innovacijna ekonomika*, no. 8, pp. 22–31.
9. Kovalevska A.V., Pospyelov O.V. (2012). Tendenciyi rozvytku malyx pidpryyemstv xarkivskoyi oblasti [Progress of small enterprises of the Kharkiv area trends]. *Biznes-Inform*, no. 2, pp. 93–98.
10. Mair J., Marti I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, vol. 41(1), pp. 36–44.
11. Pierre A.T. (2017). The influence of wicked problems on community-based entrepreneurship in rural Sweden. Department of Economic Science & Law Mid Sweden University. (Thesis for the degree of Doctoral) Östersund. Mid Sweden University, Sundsvall, Sweden, 116 p. Available at: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1149570/FULLTEXT02.pdf> (accessed 4 November 2018).
12. Gorishna N.M. (2016). Fenomen socialnogo pidpryyemnyctva: sutnist i kryteriyi [The phenomenon of social entrepreneurship: the essence and criteria]. *Scientific herald of Uzhgorod University. Series: "Pedagogy. Social work"*, vol. 2 (39), pp. 58–61.
13. Tolstova A.V., Sergiyenko S. (2018). Rozvytok socialnogo pidpryyemnyctva v Ukraini: problemy i mozhlyvosti [Development of Social Entrepreneurship in Ukraine: Problems and Opportunities]. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, no. 62, pp. 384–391.
14. Dovgal O.V. (2014) Problemy rozvytku socialnogo pidpryyemnyctva [Problems of social entrepreneurship development]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal), no. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2666> (accessed 4 February 2019).
15. Volkova M.V., Shevchenko V.S. (2016). Rol socialnogo pidpryyemnyctva u zabezpechenni stalogo rozvytku Ukrainy [The Role of Social Entrepreneurship in Ensuring Sustainable Development of Ukraine]. *Journal "Social Economy"*, vol. 51, no. 1, pp. 25–29.
16. Polyakova K. (2015). Yarmolenko I.: «My pracuyemo z informaciyeyu ta stvoryuyemo diyevi komunikacijni programy» [Yarmolenko I.: «We work with information and create effective communication programs»]. *Resursnyj centr Gurt. Recepty uspixu*. Available at: https://gurt.org.ua/recipes_success/27734 (accessed 23 March 2019).
17. Hamid Z., Hengchao Z., Mhd-Sarif S. (2017). Economic Theories of Social Entrepreneurship. *International Journal of Accounting, Finance and Business (IJAFB)*, vol. 2 (6), pp. 110–122.
18. Mosha. A. (2018). Pro stan vprovadzhennya gromadskogo (partycyparnogo) byudzhetu v Sumax [On the state of implementation of public (participative) budget in Sumy]. *Resursnyj centr Gurt. Stati*. Available: <https://gurt.org.ua/articles/49416> (accessed 24 March 2019).
19. Polyakova K. (2015). Alevtyna Rekruchenko: «Moya misiya – dopomagaty lyudyam zberigaty ta prymnozhuvaty yixnye zdorov'ya» [Alevtina Rekruchenko: "My mission is to help people to maintain and increase their health"]. *Resursnyj centr Gurt. Recepty uspixu*. Available at: https://gurt.org.ua/recipes_success/28276 (accessed 24 March 2019).
20. Polyakova K. (2015). Lyudmyla Procenko: «Biznes ne tilky zabezpechuye mene materialno, ale j dozvolyaє buty samodostatnoyu» [Lyudmyla Protsenko: "Business not only provides me with material, but also allows to be self-sufficient"]. *Resursnyj centr Gurt. Recepty uspixu*. Available at: https://gurt.org.ua/recipes_success/28410 (accessed 24 March 2019).
21. Kiryeyeva O.B. (2011). Socialne pidpryyemnyctvo yak instrument derzhavnnoi socialnoi polityky [Social entrepreneurship as an instrument of state social policy]. Available at: [www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf). (accessed 4 February 2019).

22. Uddin M., Ahmed M., Khan N. (2010). Provision of basic services in the Hunza Valley: Transition from social mobilization to social entrepreneurship. *Enterprise Development & Microfinance*, vol. 21 (3), pp. 216–228.
23. Romanyuk A. (2019). V Ukrainy khotyat rozvyvat sotsyalnoe predprynymatelstvo [In Ukraine, want to develop social entrepreneurship]. *Cegodnya*. Available at: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/v-ukraine-hotyat-razvivat-sotsyalnoe-predprinimatelstvo-1226206.html> (accessed 27 February 2019).
24. Sotula O.V. (2013). Socialne pidpryemnyctvo yak innovacijna model rozvytku ekonomiky [Social entrepreneurship as an innovative model of economic development]. *Elektronne naukowe faxove vydannya "Efektyvna ekonomika"* (electronic journal), no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1988> (accessed 2 February 2019).
25. Golub'yak N.R. (2017). Socialne pidpryemnyctvo yak mexanizm vyrishennya socialno-politychnyx problem [Social entrepreneurship as a mechanism for solving socio-political problems]. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*: electronic scientific and practical journal, no. 2, pp. 16–20. Available at: <http://dSPACE.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7341/Golubyak%20SPACE%20202-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed 26 July 2019).
26. Harding R. (2004). Social Enterprise the New Economic Engine. *Business Strategy Review*, vol. 15 (4), pp. 39–43.
27. Friedrichs von Y., Pierre A., Wincent J. (2014). Entrepreneurship in Society: A Review and Definition of Community-Based Entrepreneurship Research. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/300041850> (accessed 25 March 2019).
28. Nottingham J.A. (1975). Solving community entry problems: Flotsam and jetsam. *Professional Psychology: Research & Practice*, vol. 6 (3), pp. 299–309.
29. Nechyba T.J., Strauss R.P. (1998). Community choice and local public services: A discrete choice approach. *Regional Science & Urban Economics*, vol. 28 (1), pp. 51–73.
30. Bierman K.L., Coie J.D., Dodge K.A., Greenberg M.T., Lochman J.E., McMahon R.J. (1997). Implementing a comprehensive program for the prevention of conduct problems in rural communities: The fast track experience. *American Journal of Community Psychology*, vol. 25 (4), pp. 493–514.
31. Stræte E.P. (2004). Innovation and changing “worlds of production”: Case-studies of Norwegian dairies. *European Urban & Regional Studies*, vol. 11 (3), pp. 227–241.
32. Johnstone H., Lionais D. (2004). Depleted communities and community business entrepreneurship: Revaluing space through place. *Entrepreneurship & Regional Development*, vol. 16 (3), pp. 217–233.
33. Cardow A. (2010). Indigenous tourism operators: The vanguard of economic recovery in the Chatham Islands. *International of Journal Entrepreneurship & Small Business*, vol. 10 (4), pp. 484–498.
34. Torri M.C. (2009). Community entrepreneurship among lower castes in India: A grassroots contribution towards poverty alleviation and rural development under conditions of adversity and environmental uncertainty. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, vol. 14 (4), pp. 413–432.
35. Kalantaridis C. (1997). Between the community and the world market: Garment entrepreneurs in rural Greece. *Entrepreneurship & Regional Development*, vol. 9 (1), pp. 25–44.
36. Ivanova Y.V. (2004). Belarus: entrepreneurial activities in an unfriendly environment. *Journal of East-West Business*, vol. 10 (4), pp. 29–54.
37. Parwez S. (2017). Community-based entrepreneurship: evidences from a retail case study. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, vol. 6:14. Available at: <https://innovation-entrepreneurship.springeropen.com/articles/10.1186/s13731-017-0074-z> (accessed 9 March 2019).
38. Purusottama A., Trilaksono T. (2018). Community-based entrepreneurship: a community development model to boost entrepreneurial commitment in rural micro enterprises. *Jurnal Ilmiah Manajemen*, vol. 8, no. 2, pp. 429–448. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/326912365> (accessed 9 March 2019).
39. Bassano L., McConnon J. (2011). Strategic Partnerships That Strengthen Extension's Community-Based Entrepreneurship Programs: An Example from Maine. *Journal of Extension*, vol. 49, no. 5. Available at: <https://www.joe.org/joe/2011october/a3.php> (accessed 10 March 2019).
40. Ratten V., Dana L.-P. (2015). Indigenous food entrepreneurship in Australia: Mark Olive ‘Australia’s Jamie Oliver’ and Indigiearth. *Int. J. Entrepreneurship and Small Business*, vol. 26, no. 3, pp. 265–279. Available at: https://www.researchgate.net/publication/283867965_Indigenous_food_entrepreneurship_in_Australia_Mark_Olive_'Australia's_Jamie_Oliver'_and_Indigiearth (accessed 27 October 2018).
41. Giguere S. (2012). Building more and better jobs. How the OECD’s Local Economic and Employment Development (LEED) Programme can help. Available at: <http://www.oecd.org/employment/leed/OECDLEEDBOOKLET2012lowresII.pdf> (accessed 28 April 2019).